

ALÂUDDİN MANSUR'UN İSTANBUL RASATHANESİ HAKKINDAKİ ŞİİRLERİ

Dr. AYDIN SAYILI

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
İlim Tarihi Kürsü Profesörü

Aşağıda Farsça metinleriyle Türkçe ve İngilizce tercümeleri ve ayrıca ilk kısma (1-139'uncu beyitler) ait resimlerle birlikte olmak üzere, sunulan şiirler, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan bir yazmadan alınmıştır. Bu yazma mezkûr kitaplıkta Farsça yazmalar arasında 1404 numarada kayıtlıdır. İhtimamla hazırlanmış renkli resim ve tezhiplerle süslenmiş olan bu eserin cildi de yine yazmanın sanat değerine uygun düşmektedir. Nastalîk olan yazısında ise hattatlık bakımından bu seviyenin biraz düştüğü söylenebilir. Eser 153 yapraktan ibarettir.

Eserin adı Şehinşâhnâme olup, sayfa 153a'da verilen bilgiye göre müellifin adı Alâuddin Mansur'dur ve kendisi aslen Şirazlıdır. 152b ve 153a'daki şiirlerden anlaşıldığına göre eser 989 hicrî yılı Ramazanının son gününde (28 Ekim 1581) tamamlanmıştır. Müellif bu eserin iki ciltlik bir kitabın ilk cildini teşkil ettiğini söyleyerek ikinci cildini de yazmanın nasip olması ümidini izhar ediyor.

Eser, Üçüncü Sultan Murad'ın (1574-95) saltanat yıllarının ilk devrelerini içine alan manzum bir vakayiname mahiyetini taşımaktadır ve baştan aşağı Farsça olarak kaleme alınmıştır. En başta gelen ve Allah'ın ve Peygamberin medhine hasr olunan şiirlerden sonra Sultan Murad'ın cülûsu üzerine yazılmış şiirler gelmekte, eserin mütebakisinde de kronolojik sıralarıyla çeşitli tarihî vakalar ele alınmaktadır. Rasathane hakkındaki şiirler de, eserin bu mahiyetteki umumi plânı icabı olarak eserde yer almıştır. 1577 Kuyruklu yıldızı hakkındaki şiir, aynı zamanda, İranla yapılan savaş hakkındaki şiire bir giriş mahiyetini taşımaktadır.

Rasathane astronomlarını toplu olarak bir arada gösteren resim daha önce Fehmi Edhem ve Ivan Stchoukine¹, kuyruklu yıldız resmi

¹ Notlar için bu makalenin İngilizce tercümesine bakınız.

de A. S. Ünver tarafından ² neşredilmiştir. Rasathane ile ilgili olarak eserde karşılaşılan her üç resim, yani yukarıda zikri geçen iki resim ile zatülhalak resminin röprodüksiyonları, Profesör Süheyl Ünver'in İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsündeki Arşivinde mevcuttur; kendisi bunları bana göstermek lütfunda bulundu. Daha önce de, Fehmi Edhem ile Stchoukine'in neşrettikleri resme, Doçent Dr. Adnan Erzi dikkatimi çekmiş bulunuyordu. Yazma ile olan ilk temasım bu iki yoldan olmuştur. Malûmatıma göre, eldeki şiirlerin metni daha önce neşredilmediği gibi bunlar İstanbul Rasathanesi yönünden tahlil ve etüd de edilmemiştir.

Şiirin metninin dil ve ifade bakımından pek kolay sayılmaması yerinde olur; şu mânada ki bu şiirlerde vezin ve kafiye zaruretlerinin bazan mâna sarahati mülâhazaları karşısında daha ağır basmış olduğu görülüyor. Metinlerin yazısı ise gayet açık ve okunaklıdır, ve taban notlarının azlığından kolayca görüleceği üzere, metinde çok küçük sayıda tashihlerin yapılmasına ihtiyaç hasıl olmuştur. Birkaç yerde çok aşikâr olan nokta hatalarının tashihi ve yine birkaç hareke ilâvesi taban notlarında işaret edilmeksizin yapılmıştır. Tercümelerde her beyti ve hattâ her mısraı müstakil olarak muhafaza etmeye çalıştım, ve bunu yapmaktaki imkânını nadiren bulamadım.

Beyitlerin sıra numarası aşağıda neşrolunan metne ait olup, asıl yazmadaki yerlerini, tabii olarak, ifade etmemektedir. 1'den 139'a kadar olan beyitler yazmanın 55a-58b'inci sayfalarından, 140-176'ncı beyitler ise sayfa 144a - 145a'dan alınmıştır. Bu itibarla 139'uncu ve 140'ıncı beyitler arasındaki numara devamlılığı asıl yazmaya raci olmadığı gibi buradaki birinci beyit de yazmada sayfa 55a'da bulunmaktadır. Buradaki sıra numaraları, sadece müracaat kolaylığı sağlamak bakımından tertiplenmiştir.

Üzerlerinde kısa bir zaman için rasathane kurulmuş olan bazı tepeler için, güzel manzaraları dolayısıyla şairler tarafından Arapça medhiyeler yazılmışsa da, rasathaneler hakkında yazılmış şiirlere İslâm camiası edebî mahsulleri arasında nadiren raslandığı anlaşıyor. 1956 Nisanının son haftasında Tahran'da toplanmış olan Nasîruddin-i-Tûsî Kongresinde okuduğum tebliğin sonunda Nasîruddin-i-Tûsî'nin medhini ve Meraga Rasathanesinin tavsifini yapan Arapça bir şiiri tanıtmak fırsatını bulmuştum ³. Burada yayımlanan şiirler de bu tipten olmak üzere şimdiye kadar ele geçenlerin bildiğime

göre ikinci misalini teşkil ediyor. Meraga hakkındaki şiirin oldukça kısa olmasına karşılık, epey uzun ve tasfîlâtlı olan eldeki metin fevkalâve değerli bir tarihî vesikadır. Gerçekten, bu tek kaynak sayesinde, İstanbul Rasathanesi hakkındaki bilgimiz önemli derecede artmış bulunuyor.

Metne şöyle bir göz atınca görüleceği üzere, bu vesikamızda şairane ve mübalâğalı ifadelere bol miktarda raslanmaktadır. Fakat buna rağmen, İstanbul Rasathanesi ile ilgili hususlarda, yani bizi burada ilgilendiren bakımlardan, verilen bilgilerin gayet sıhhatli olduğu anlaşılıyor. Bunu hiç olmazsa elimizdeki başka belgelerle kıyaslayabildiğimiz malûmat bakımından söyleyebiliriz. Fakat böylece de, tarihî bir vesika olarak eldeki şiirin şayanı itimat bir kaynak teşkil ettiği neticesini çıkarmak gerekmektedir. Şiirimizin birçok teferruat bakımından elimizdeki yegâne kaynağı teşkil etmesi dolayısıyla bu hususun önemi aşikârdır.

Rasathanenin kuruluşunu ve içindeki çalışmaları anlatan şiirlerin müessesenin yıkılmasından önce kaleme alınmış olduğunu 107'inci beyitten anlıyoruz. Bu, büyük memnunlukla karşılanacak bir şeydir. Çünkü bu şiirler, Rasathanenin yıkılışını anlatanlara nazaran çok farklı bir zihniyet ve ruh haleti taşıyor. Eğer Rasathanenin kuruluşu hakkındaki şiirler de Rasathanenin tarihe karışmasından az sonra yazılmış olsaydı, bunların çok daha muhtasar olması tabîî olurdu. Aynı zamanda, bunların da, bu takdirde, ister istemez, Rasathanenin yıkılması zamanındaki ilim aleyhdarlığı ve tevekkül zihniyetini yansıtmaları ve böylece Rasathanenin kuruluşu sırasında hâkim olduğu anlaşılan astrolojiye bel bağlama durumunu gölgelemesi tabîî olurdu. Mamafih, Rasathanede tamamlanmış olan ilmî çalışmaları sayıp döken kısma bakılınca, ilk şiirlerin de müessesenin ortadan kalkmasına az zaman kala yazılmış olması gerektiği sarîh olarak ortaya çıkmaktadır.

Bugüne kadar İstanbul Rasathanesi hakkında hemen hemen bütün bildiklerimiz Mordtmann'ın bir makalesinde toplanmış vaziyette idi,⁴ ve bu makalenin yayımlanmasından beri bu konuda önemli yeni bir kaynak neşredilmemiş bulunuyordu. Mordtmann'ın makalesinden ise, meselâ Rasathanenin kuruluş tarihini kesin olarak tâyin etmek mümkün değildi. Diğer taraftan da, kaynaklarda bu hususla ilgili olarak verilen bazı tarihler Rasathanenin katî olarak bilinen

yıkılış tarihine çok yakın düştüğünden, ayrıca, bu rasathanenin hiçbir önemli ilmî çalışmaya sahne olmamış olması da kuvvetle muhtemel görünüyordu.

Kuruluş tarihi hakkındaki bilgimizin müphemliği, kısmen, rasathane gibi bir müessesenin inşasının zamana mütevakıf olmasından ileri geliyordu. İkinci bir sebep de, kaynaklarımızda raslanan ifadelerin mânalandırılmasında, rasathane inşası faaliyetine işaret eden sözlerle tamamlanmış rasathanedeki ilmî çalışmayı söz konusu eden ifadelerin gereği şekilde ayırd edilemiyerek birbirleriyle karıştırılmış olması idi.

'Urđî'nin bir ifadesinden, Meraga Rasathanesi âletlerinin inşası işinin üç seneden az sürmemiş olduğunu tahmin edebiliriz.⁵ Diğer taraftan da, bir rasathanenin inşası tamamen bitmeden onun içinde bazı çalışmalara başlanması mümkündür ve âletlerin yapılışının böyle bir gaye gözönünde tutularak plânlanıp sıralanması da akla gelebilir. Meraga'da böyle bir plânın mevcudiyetini akla getiren küçük bir ipucu bulunduğu gibi,⁶ eldeki şiirin 106'ıncı beyti, İstanbul Rasathanesinde ilmî çalışmalara, bu müessesenin inşası işi tamamıyla sona ermeden başlanmış olduğunu akla getirmektedir.

Mezkûr beyitte Takiyüddin'in, gerek ilk önemde ve gerekse geri plândaki bütün hazırlıklarıyla, rasatlarına tam faaliyet halinde 985 yılında başlamış olduğu ifade ediliyor. 985 yılı 1577 Martından 1578 Martına kadar olan bir zaman süresini temsil ediyor. Kronolojik bir sıraya tabi olan şiirler arasında rasathaneyi tasvir eden şiir 1577 kuyruklu yıldızından önce gelmektedir. Kuyruklu yıldızın zuhuru için ise 985 Ramazanının, yani yılın dokuzuncu ayının ilk gecesi (12 Kasım 1577) tarihi tasrih ediliyor. Buna göre şiirde sadece 985 yılı olarak tarihlendirilen tam tempolu çalışma başlangıcını, bu yılın nisbeten erken aylarına raci diye kabul etmek makul olur. Bu hususta katî bir hükme varamasak bile, netice itibarıyla, bu şiirle, ilk defa olarak, rasathanenin inşa faaliyetinin sona ermesi ve içinde tam mütekâsif faaliyetin başlaması yılını şüpheye mahal bırakmayacak şekilde öğrenmiş bulunuyoruz. Fakat yine inşa faaliyetinin başlaması, yani müessesenin kuruluşu hakkındaki ferman veya iradenin verilmesi zamanını bu yeni belgeden de sarıh bir şekilde öğrenemiyoruz.

İstanbul Rasathanesinin ömrü anî bir şekilde sona ermiş, bir kaynağımızın verdiği bilgiye göre, Ocak 1580'de yıktırılmıştır.⁷ Bu

güne kadar Rasathanenin kuruluş tarihi hakkındaki bilgimiz aşağıdaki kaynaklara dayanıyordu. Bir kitap koleksiyonunun Rasathane Müdürü Takiyüddin'e teslim edilmesi hakkında 1578 tarihli bir ferman,⁸ Rasathanenin o tarihte muhtemelen tamamlanmış olarak mevcut olduğunu gösteriyordu. S. Gerlach menşeli ve 1577 yılının son aylarına ait iki belgeden de, Rasathanenin, hiç olmazsa bazı âletleriyle tamamlanmış olduğu anlaşılıyordu.⁹ Mamafih, yine bu belgeden de Rasathanenin inşa faaliyetinin artık tamamıyla sona ermiş olduğu sonucu kesin olarak çıkmıyordu. Gerlach mutasavver yedi senelik bir çalışma plânından bahsetmekte, daha geç bir tarihte yazan Schweigger ise, Takiyüddin'in hemen hemen yedi yıl kadar çalışmış olduğunu söylemektedir.¹⁰ Ayrıca, 'Aâtâi de, Rasathanenin, işler nerede ise sona ermek üzere iken yıkıldığını beyan ediyor.¹¹ Bu ifadelere dayanarak, Mordtmann Rasathanenin inşasının yedi senede tamamlanacağı ve bu işe 1575'de başlanmış olduğu sonucuna varıyor.¹² Böylece, Rasathanede hiçbir ilmî çalışma yapılmamış olduğu neticesi ve intibai doğuyordu.¹³

Eldeki şiiirde bulunan bilgiye dayanmaksızın da bu sonuçların doğru olmadığını, ve Rasathane ile ilgili olarak sözü geçen çalışmaların, sadece inşa faaliyetine değil, Rasathanedeki ilmî çalışmaya da delâlet ettiğini oldukça katî olarak tahmin etmek mümkündür. Ayrıca, Mordtmann, "rasad-i-cedid" ibaresini "yeni rasatlar" veya "yeni Rasathane" diye mânalandırarak yerde, bunu "yeni metod" mânasına alıyor.¹⁴ Onun bu tefsiri, Rasathanenin ilmî faaliyete sahne olmuş olduğu hususunun gizli kalmasına yardım ettiği gibi, Takiyüddin'in Türkiye'ye Avrupa'dan yeni astronomi metotları getirdiği neticesine varmasında da müessir olmuştur. Halbuki kaynaklarımızdaki bu gibi tâbirleri ihtiva eden ifadeler daha önceki literatürde de çok karşılaşılan ve tamamıyla geleneğe uygun olan ifadelerdir.

Söz konusu "yedi sene", bu uzunluktaki bir rasat programını ifade edebilir. Gerçekten, kaynaklarımızdan bir tanesi de böyle bir süreden, mutasavver faaliyet süresi olarak bahsetmektedir. Fakat diğer taraftan da, daha önce zikrolunduğu üzere, Schweigger, Takiyüddin'in yedi seneye yakın bir zaman çalışmış olduğunu söylemekte, 'Aâtâi de Rasathane yıktırıldığında, faaliyetin nerede ise sona erdirilmiş olduğunu ifade etmektedir. Fakat tam tempolu çalışmalara 985 yılında başlandığına göre, bu tarihten Rasathanenin

yıkılmasına kadar geçen zaman bir rasat programının sona erdirilmesi için çok kısa oluyor. Bu sebeple 106'ıncı beytin, 985'ten, yani Rasathanenin inşasının sona erip tam tempolu çalışmaların başlamasından önce de rasat faaliyetinin devam edegelmiş olduğu şeklinde tefsir edilmesi sadece makul olmakla kalmayıp âdeta bir zaruret haline geliyor. 71'inci beytin de böyle bir tefsiri destekler mahiyette olduğu düşünülebilir.

Söz konusu çalışmanın gerek rasathane kurma ve gerekse rasat faaliyeti mânasına alınması şartıyla, Mordtmann'a uyarak rasathane kurma faaliyetinin 1575'de başladığını kabul edecek olursak, buna göre, rasathane inşası için üç seneden az bir zaman kalıyor ve âzami olarak üç seneye yakın tam tempoda çalışma yapılmış olması mümkün oluyor, ve yine bu hesaba göre, her iki tip faaliyet zamanının toplamı ancak beş yılı bulabiliyor. Bu sebeple, rasathane kurma işinin başlangıcını 1574 yılına götürmek akla gelirse de, bu pratik olarak hemen hemen faydasız ve imkânsızdır. Çünkü bu işe Sultan Murat devrinde başlanmıştır; Sultan Murat devrinin başlangıcı ise, 21 Aralık 1574 (8 Ramazan 982) tarihine raslamaktadır.¹⁵

Eldeki şiirde kuruluş faaliyetinin başlaması tarihi tasrih edilmiyor. Fakat Rasathane ile ilgili şiir, Merrâkiş'in fethi ve Fas Sultanının gönderdiği hediyelere dair bir şiirden sonra geliyor. Bu şiirin 1574 ve 1575'de vukubulan bazı hâdiselere işaret ettiği anlaşılıyor ki,¹⁶ bundan çıkan netice de, Rasathane kurma faaliyetinin 1575 'de başladığı hususundaki tahminin doğru ve isabetli olduğu merkezindedir.

'Aâtâî şöyle söylüyor: "...vükelâyı saltanata da arz olundukta 987 tarihinde, ki evaili devleti Muradhânîdir, Tophane üstünde olan kullei cebelde çâhi rasat peyda eyleyip masrafı mîrîden eda olunmuştu".¹⁷ Bu cümle, rasathane kuruluşunun başlangıcını söz konusu ediyormuş gibi tefsir edilmiştir.¹⁸ Fakat diğer taraftan, 'Aâtâî, bu sözünün hemen arkasından, Rasathanenin 4 Zilhicce 987 de (21 Ocak 1580) yıktırılmış olduğunu söylediğinden, bu hesaba göre Rasathanenin kurulması, daha doğrusu doğması için âzami bir senelik bir zaman kalmış oluyor. 'Aâtâî'nin bu sözü belki de başka bir kaynağıımızdaki bir ifadeyi, yani Rasathanenin 987 'de kurulup bir sene sonra yıkılmış olduğu hususundaki beyanı¹⁹ bir dereceye kadar aydınlatır mahiyette sayılabilir.

'Aâtî'de zikri geçen ilk tarihin yanlışlığı kesin olduğuna göre, bu yanlışın sadece bir baskı hatası olması akla gelebilirse de bunun böyle olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim *Zeyl-i şakaik*'in iyi bir yazmasında bu kısmın metni matbu metne tamamen uymaktadır.²⁰ Demek ki 'Aâtî'nin verdiği ilk tarihte yanlışlığına hükmetmek gerekiyor. Bunun dışında tek tevil yolu, Rasathane inşasının tamamlanmasından iki yıl kadar sonra, yani 987'de, müesseseye bir de rasat kuyusu ilâve edilmiş olduğunu kabul etmek suretiyle bulunabilir.

Netice itibariyle, bazı kaynaklarda sözü geçen yedi senelik zamanın hesabını tatmin edici bir şekilde verememiş bulunuyoruz. Bu bakımdan, *Ravdatülebrâr* müellifinin Rasathanenin tahribi için 'Aâtî'ninkinden farklı bir tarih vermiş olması ilk bakışta ilgi çekmekte ise de, bundan da müsbet bir netice çıkmamaktadır. Gerçekten, her iki müellif de verdikleri tarihlerde ay tasrih etmektedirler; 'Aâtî 4 Zilhicce 987, Karaçelebizâde ise Muharrem 988 tarihini zikrediyor.²¹ Bu suretle aralarında sadece bir ay kadar bir fark bulunduğundan, Rasathanenin ömrü bu yeni tarihle hissedilir derecede uzamış olmuyor. Eldeki şiirde Rasathanenin yıkılması tarihi tasrih edilmemektedir. Fakat bununla ilgili şiirden az sonra zikrolunan hâdiseler arasında, sayfa 149a'da Veziriazam Ahmet Paşa'nın ölümüne dair bir kısım var. Mezkûr veziriazamın ölümü ise 988 yılının üçüncü ayında vukubulmuştur (Nisan 1580).²² Böylece bu şiirin, aralarında esasen çok küçük bir fark bulunan ve yukarıda zikri geçen iki tarihle genel olarak uygunluk gösterdiği, fakat aralarında bir tercih yapmaya imkân vermediği müşahede edilmektedir.

Takiyüddin'in zic yapma faaliyeti ile ilgili olarak bir eserinde karşılaşılan en eski tarih 981 yılıdır ki,²³ bu tarih yedi seneye yakın bir faaliyetin mevcudiyetine imkân verecek mahiyettedir. Bu bakımdan, Takiyüddin'in müneccimbaşı olduğu 979 yılından sonra kendisi için küçük çapta bazı rasat âletleri temin edip daha Sultan Murat devrinden önce bazı rasatlara başladığını düşünebiliriz. Böylece, Rasathanenin kurulmasına takaddüm eden bu gibi bir çalışmayı da hesaba katmak suretiyle yedi seneye yakın bir faaliyetin mevcudiyetini kabul etmek akla gelmektedir.

Aşağıda zikrolunacağı üzere, 984'teki bir tutulmanın Rasathaneden değil de Hoca Sadeddin'in evinden rasad edilmiş olmasını da burada zikretmek yerinde olur. Çünkü buna bakarak, Rasathane

daha tamamlanmadan orada çalışmalara başlandığı faraziyesinin doğru olamayacağı akla gelebilirse de, şüphesiz ki bu menfi delil hiçbir suretle katî ve sarîh sayılamaz.

Demek ki, hulâsa olarak, yukarıda sözü geçen yedi yıllık çalışmanın, daha Rasathane kurulmadan Takiyüddin'in başladığı bazı rasat faaliyetini de ihtiva etmesi ihtimaline ilâve olarak, sözü geçen faaliyetin, Rasathane ile ilgili olarak, gerek Rasathanenin inşası faaliyetine ve gerekse Rasathanedeki ilmî çalışmaya işaret etmekte olduğunu kabul etmek icabediyor. Fakat herhalde bu inşa ve zîc yapma faaliyetinin birbiriyle tedahül halinde olmadığını ve birbirlerinden tamamiyle müstakil olarak cereyan edip birinin diğerini takibettiğini düşünmek makul görünmüyor. Çünkü bu takdirde, rasat programının nihayet üç yıllık olması mümkün oluyor. Bunun ise gelenekler muvacesinde pek muhtemel olmadığını kabul etmek gerekir.

Hükümdarlar umumiyetle kısa rasat programlarını tercih ediyorlardı ve astronomların da onların bu gibi dileklerini gözönünde bulundurmaları tabîî idi. Fakat diğer taraftan da, İslâm astronomları için ideal rasat programlarının, hareketi en ağır gezegen olan Satürn'ün tam bir dolanma devresine tekabül etmek üzere, otuz yıllık bir program olduğunu biliyoruz.

Nitekim, Meraga Rasathanesinin kurulması ile ilgili konuşmalardan, Hulâgû, daha önceki astronomların tavsiyeleri gereğince, Meraga'daki rasat programının otuz yıl sürecek şekilde plânlandırıldığını öğrenince, bu kararı tadil ettirerek on iki senelik bir program hazırlanmasına sebep olmuştur.²⁴ Yine Safevî Birinci Şah İsmail (1502-24), Meraga Rasathanesini ihya ve yeniden inşa etmeyi düşünürken, tatmin edici bir rasat programının otuz sene süreceğini öğrenince bu tasavvurundan vazgeçmiştir.²⁵ Abdülmümin el 'Âmili de, 1562-63 yılında kaleme aldığı eserinde rasat programlarının otuz yıl sürmesi lüzumuna işaret etmektedir.²⁶

Kıralların otuz yıla olan itirazları astrolojik bir mahiyet taşıyordu. Çünkü meydana gelecek cetvellerden şahsen faydalanmak arzusunda idiler ve rasathane kurmalarının asıl sebebini de bu arzuları teşkil etmekte idi. Özbek Sultanı Ebülğâzi Bahâdur Han (1603-63) için yazılmış olan *Ezzîcül-muhakkak el sultânî*'nin müellifi Muhammed ibn Ali el Vabkenvî de otuz yıllık rasat programlarının lüzumundan

bahsetmekte ve daha önce hazırlanmış olan zîclerin tmamlanmamış olmaları dolayısıyla sahih olmadıklarını ilâve etmektedir. ²⁷

Yeni zîci mümkün mertebe süratle meydana getirebilmek için, Takiyüddin'in daha önceki bazı rasatları gözönünde bulundurulup hesaba katılmak ve daha rasathane inşası tamamen sona ermeden yapılabilecek çalışmalar da dikkate alınmak suretiyle, İstanbul Rasathanesi için yedi yıllık bir programın plânlanmış olması muhtemeldir. Gerçekten, aşağıda kaydedileceği üzere, Takiyüddin, neticede meydana getirdiği astronomik cetveller münasebetiyle, kendisinin daha önce Mısır'da yaptığı rasatlardan da faydalanmış olduğunu söylemektedir. Rasathanenin kurulmasını sağlamak maksadı ile, Schweigger'in ifadesinden anlaşılacağı üzere, Takiyüddin'in, daha önceki bazı çalışmalarını da dikkate alınca yedi sene tutan kısa bir zaman içinde neticelerini sunmayı vâdetmiş olması çok muhtemeldir. Fakat şüphesiz ki böyle bir vâd, Rasathanenin ömrünün bu müddet sonunda kendiliğinden sona ereceği mânasını tazammun etmez. Nitekim, Meraga Rasathanesi, ilk on iki yıllık devreden ve *Zîc-i-İlhani*'nin tamamlanmasından sonra, İslâm rasathaneleri ölçüsünde, uzunca bir müddet için ilmî faaliyete sahne olmakta devam etmiştir. ²⁸

Yukarıdaki mülâhazalar, netice itibariyle, İstanbul Rasathanesinde hiçbir ilmî çalışma yapılmadığı hususundaki intibain tamamiyle yanlış olduğunu sarih olarak göstermektedir. Bu hususun eldeki şiirde de, ayrıca ve tafsilâtlı olarak teyit edildiği müşahede olunmaktadır. Gerçekten, şiirde zikrolunan bütün çalışmaların kısa bir zamanda ve sadece 985 yılında başlayan bir devrede yapılıp tamamlanabileceğini düşünmek de pek kolay değil. Müessesedeki ilmî faaliyetin oldukça büyük olması ile rasat programının ve hususiyle tam tempolu çalışma devresinin kısalığını telif etmek bakımından, aşağıda zikrolunacağı üzere, Rasathane ilmî personel kadrosunun hayli dolgun ve kabarık olduğuna burada işaret etmek faydalı olur. Aynı suretle, Takiyüddin'in süratle sonuçlandırılacak bir rasat programı hususundaki muhtemel vadini, kullanabileceği astronomların sayısını büyük tutmak suretiyle yapmış olması da akla gelebilir.

Şiirin Rasathanedeki çalışma ile ilgili olarak verdiği teferruat bazan çok açık bir şekilde ifade edilmemiş bulunuyor; buradaki beyanların bazısının mübalâğalı olduğu da şüphesiz ki akla gelebilir. Bu bakımdan memnuniyetle kaydedilebilir ki Takiyüddin, bu hususu aydınlatmaya yarayacak tafsilâtu, *Sidretül-müntehâ el efkâr* adlı

kitabında vermiş bulunuyor; ve bu eser de ilk bakışta, Rasathanedeki çalışmanın hiç te önemsiz olmadığı hissini vermektedir.

Bu kitap Takiyüddin'in ilmî mesaisi bakımından bir dereceye kadar incelenmiş bulunuyor. ²⁹ Eserde sarahatla kaydolunan rasatların sayısı oldukça küçüktür, ve burada sadece bunların zikri ile yetinilecektir. ³⁰ Bu münasebetle şu noktanın da zikri icabeder ki, bu eserin bir yerinde, Takiyüddin, daha önceleri Mısır'da yapmış olduğu rasatlardan da bu kitabında faydalanmış olduğunu kaydetmektedir. ³¹

Eserde aynı yıla ait iki solstis rasadından bahsedilmekte (bunlardan ikincisi 985 Rebiülevveline aittir), ve İstanbul'un enleminin tâyininde kullanılan rasatlara da işaret edilmektedir³². 987 yılına ait bir ekinoks rasadı ile aynı yıla ait olup zatülhalak ve duvar kadranı ile yapılmış olan iki güneş rasadı da kaydolunmuştur. ³³ Eserde zikri geçen üç tutulma rasadından ilki (Recep 984) Hoca Sadeddin'in evinden,³⁴ ikincisi ise Rasathaneden yapılmıştır. Üçüncü tutulma bulutlar dolayısıyla rasat edilememişse de, Takiyüddin'in Kahire'deki arkadaşlarından ve Selânik'te bulunan Dâvud el Riyâzî'den bu hususta bilgi alınmıştır. ³⁵ Bu Musevi astronoma bazı diğer kaynaklarda da işaret edilmekte ise de, adı tasrih edilmemektedir. ³⁶

Sarahatla kaydedilmiş olan rasatların sayısı böylece pek küçük ise de, eserde birtakım cetveller görülmekte, ve eldeki şiirin muhtevasına uygun olarak, bu cetveller Rasathanenin oldukça önemli bir faaliyete sahne olmuş bulunduğu intibasını uyandırmaktadır. Böylece, yapılan rasatların çok mahdut sayıda bir kısmına eserde doğrudan doğruya işaret edilmiş olduğu tahmin olunabilir ki, esasen İslâmiyette meydana getirilmiş olan zîclerde umumiyetle böyle bir usulün hüküm sürdüğünü ve rasatların büyük bir ekseriyetle kaydedilmediğini söylemek mümkündür.

Eserin sonuna doğru raslanan iki cetvel münasebetiyle 981 ve 982 tarihleri geçiyor. ³⁷ Takiyüddin 979' da müneccimbaşı olduğuna ve o tarihte İstanbul'da bulunduğuna göre, ³⁸ bu tarihlerin Mısır'daki rasatlarına delâlet edemeyeceğine burada işaret etmek yerinde olur. Bu tarihlerden hiç olmazsa ilki Sultan Murat devrinden önce sine rasladığına göre de, bu tarihin, yani 981 tarihinin Rasathanedeki çalışmalara raci olamayacağı sarihdir. Bu tarihlerin konumuz bakımından taşıdığı muhtemel öneme daha önce işaret etmiş bulunuyorum.

93'üncü beytin ikinci mısraında ekvatöre olan mesafelerin tâyininden bahsedilmektedir. *Sidretülmüntehâ*'da birinci meyilleri, sinüslerini ve tanjantlarını veren cetvelin³⁹ şiirin bu kısmında sözü geçen çalışmalarına tekabül etmesi gerekir.

144'üncü ve 145'inci beytlere göre, Takiyüddin'in Sultan Murad'a rasatların bitmiş olduğunu söylemiş olması dikkati çekiyor. Yine aynı beytlere nazaran Rasathanenin tahribi hususunda Takiyüddin'in fikri sorulmuştu; daha doğrusu, bu beyitlerdeki ifadeye nazaran, Rasathanenin yıkılmasını Takiyüddin'in kendisi tavsiye etmişti. Bu hususlar diğer kaynaklarımız tarafından desteklenmemektedir. Şairin, kendi zamanındaki bir olayı anlatırken, Rasathanenin esefle karşılanacak mahiyetteki akibetini hazırlamış olan Şeyhülislâm ile fikir arkadaşlarını gücendirmekten korkarak burada ihtiyatlı bir şekilde meramını ifade etmiş olması beklenebilir. Böylece diğer kaynaklarda rasladığımız bazı bilgilerin burada meskût geçmiş olmasının tabii karşılanması gerekir.

Mamafih, şiirde anlatıldığı üzere, Takiyüddin'in daha önceden Rasathanenin yıkılacağından haberdar edilmiş olduğunu hattâ bu hususta fikrinin de sorulmuş bulunduğunu düşünmek akla yakın geliyor. Bu takdirde onun, rasathane aleyhdarlığı yolundaki kuvvetli tesir ve şartlar karşısında, mevcut cereyana karşı koymanın imkânsız olduğunu düşünerek, günün temayüllerine uygun bir cevap vermiş olması da çok varit görülebilir.

Herhalde, şiirde bu hususta verilen tafsilâtın, esas itibariyle, 'Aâtâ'nin çizdiği tablodan çok daha hakikî ve vâkıya uygun olması muhtemeldir. Gerçekten, 'Aâtâ'nin, astronomları yıkılma kararından tamamiyle bihaber göstermek suretiyle, "...filhal ol çâhi zanehdâni huban gibi menbai fitnei ahırzaman olan rasadgâhın üstüne vardı ve zahmeti beyhude ile mübtelâyî azabülkabr olan sâdedilleri ol dâmi belâdan çıkardı"⁴⁰ şeklindeki râsıdlar aleyhine sarih bir tavır takınarak söylediği sözlerde vâkıya uygunluktan fazla kendi hayali mahsulü ifadelerin rengi seziliyor.

Gerlach ile Schweigger Rasathane ile ilgili olarak bazı âletlerden bahsediyorlar. Fakat Mordtmann İstanbul Rasathanesi ile bu bakımdan ilgilenmemiş ve müessesedeki âletler konusu üzerinde sistemli olarak durmamıştır. Wiedemann bu rasathanedeki âletlerin bir listesini, *Sidretülmüntehâ*'ya dayanarak neşretmiştir.⁴¹ Mamafih, onun

tetkik ettiği yazmada bazı ufak yanlışların bulunduğu anlaşılıyor. Çünkü Wiedemann'ın listesinde zâtüşşefeteyn adlı bir yabancı âlet ismi ile karşılaşıldığı gibi, ekvatör halkası da bu yazıda bu rasathane için inşa edilmiş bir âlet olarak gösteriliyor. Dr. Sevim Tekeli, kısa bir zaman önce bitirdiği ve nezaretimde hazırlamış olduğu doktora tezinde,⁴² İstanbul Rasathanesi âletlerini, *Sidretülmüntehâ* ile *Alâtürresadiye li zîc-i-şehinşâhiye* adını taşıyan ve Takiyüddin'in kendi notlarına dayanılarak meçhul bir müellif tarafından hassaten bu müessesedeki rasat âletleri üzerine yazılmış olan Türkçe bir esere istinaden incelenmiştir.

Rasathanedeki âletler bakımından eldeki şiir, *Alâtürresadiye li zîc-i-şehinşâhiye*'ye tamamiyle uymakta ve *Sidretülmüntehâ* ile ancak küçük bazı farklar göstermektedir. Bu suretle bu şiir, bu rasathanenin âletleri hakkındaki bilgimizin takviye edilmesini de sağlamaktadır.

Şiirimiz aynı zamanda âletlerde kaç kişinin birlikte çalıştığı ve genel olarak bunların ne tarzda birbirleriyle işbirliği yaptıkları hakkında da fikir vermektedir. 90'ncı ve 91'inci beyitlerdeki tuhaf ifadeyi, bazı âletlerde beş, diğerlerinde ise dört kişinin birlikte çalıştığı şeklinde mânalandırmak gerekiyor. Metnimize bağlı zatülhalak resminde de nitekim beş kişi âlet başında görülüyor. *Alâtürresadiye li zîc-i-şehinşâhiye*'nin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesindeki nüshasında⁴³ âletlerde umumiyetle dört kişinin, zatülhalak gibi bazı âletlerde ise beş kişinin çalıştığını gösteren açık resimler var. Hiç olmazsa bir kaynağımızda daha⁴⁴ bu şekildeki bilgiye raslanılmış olmakla beraber, bu konuda malûmat verildiği çok nadirdir.⁴⁵ Halbuki rasat işinin astronomların gurup halinde çalışmasını gerektiren bir mesai şekli olduğuna bazı İslâmî eserlerde umumi olarak işaret edilmektedir.

Rasathanenin âletlerini sayarken, ne Takiyüddin ve ne de onun notlarına dayanarak Rasathane âletleri üzerine yukarıda adı geçen kitabı yazan şahıs, küçük portatif âletlerle müessesedeki munzam teşhizat hakkında bir şey söylemiyorlar. Şiirimizin rasıtları bir arada gösteren resminde ise, bu neviden birçok âletler görülmekte, Rasathane hakkındaki Avrupa kaynaklarında da yer ve gök kürelerinden bahsedilmektedir.⁴⁶ 30-33'üncü beyitlerde Takiyüddin'in harita yapma neviden faaliyeti övülüyor. Bu beyitlerin, hiç olmazsa kısmen, Rasathane için bu gibi teşhizatın hazırlanmasına işaret etmesi

muhtemeldir. Yine 105'inci beyitteki "âlâthâ" tâbirinin, asıl rasat aletleri yanında bu gibi ikinci derece âletleri de içine alması muhtemeldir.

Meraga Rasathanesinin bu gibi tâli teşhizat bakımından çok zengin olmasına rağmen, ⁴⁷ 'Urđî'nin de bunları söz konusu etmemesi dikkate değer. Bu misallerin İslâmiyette, çakılı ve büyük çaptaki rasathane aletleri ile portatif ve küçük aletler arasında sarıh bir tefrik yapma yolunda kuvvetli bir temayülün mevcudiyetini ifade ettiği söylenebilir.

76-87'inci beyitler, rasathane yeri tâyin edilmeden rasat aletlerinin yapılıp hazırlanmış olduğu intibahını veriyor. Bunun böyle olması makul görünmediğinden, 82'inci beyitteki "esbâb ve âlât" tâbirini "malzeme ve teşhizat" şeklinde tercüme ettim; bu tercüme şekli ise şüphesiz ki tamamen şâyani kabuldur.

Şiirdeki tafsilâttan anlaşıldığına göre aletler teker teker ve ayrı ayrı yapılmış olup bunlar Rasathane binasının bir kısmını teşkil etmiyor ve onun içine yerleştirilmiş bulunmuyordu. *Alâtürrasadiye li z'ic-i-şehinşâhiye*'deki resimler de bu hususu teyideder mahiyettedir. Demek ki âletler, tıpkı Hindistan'daki Jai Singh Rasathanelerinde olduğu gibi, ⁴⁸ açıkta duruyordu. Bir kubbe altında bulunan ve kubbe ile ilgili olarak güneşin vaziyet ve hareketleri üzerinde ölçüler alınmasına yarayan bir tertip dışında, Meraga Rasathanesinde de durumun aynı olduğu görülüyor. ⁴⁹ Meraga Rasathanesi harabesinin hali hazır durumu da bu sonucu destekler mahiyettedir.

Asıl büyük şiirin, Rasathane ile uzaktan ve yakından ilgili birçok hususlara temas etmesine rağmen, başlığında sadece Rasathane aletlerinin söz konusu edilmiş olması dikkati çekiyor. Bunun tesadüfî olmaması çok muhtemeldir. Zira İslâm astronomları, büyük ebattaki çakılı rasathane aletlerinin bu müesseselerin en mühim kısmını teşkil ettiği zihniyet ve kanaatına sahip bulunuyorlar, ve bu aletlerin inşasını rasathane kurma faaliyetinin başlıca kısmı olarak kabul ediyorlardı. Aşağıdaki metin bu hususa şehadet eder mahiyettedir.

Nasîrüddin-i-Tusî'nin "Dünya ölçüsünde büyük bir pâdişahın bulunmadığı bir çağda rasathane kurmak mümkün olmamıştır" sözünü yorumlayan Hasan ibn Muhammed el Nîşâbûrî, şöyle söylüyor: "Akıllı insanlarca sabittir ki, hükümdarların işleri işlerin

şahıdır. Bu cihet onların tasavvur ettikleri her nevi icraat için, fakat hususiyle, rasathane kurma ve rasat programlarının tertip ve icrası işi için doğrudur. Çünkü bu iş, ancak kıralların işareti ile yapıpı başarılıdır. Bunun sebebi, sadece, rasathane kurma, onu işletme, ve âletlerini yapma işinin pek çok masrafları gerektirmesinden ileri gelmez. Çünkü mesele bundan ibaret olsaydı, bu ilim ve fende maharet sahibi kimseler, zengin insanların yardımına başvururlar, mesele de böylece halledilmiş olurdu.

“Bir rasathanenin kurulması için, rasat aletlerini tasavvur safhasından fiilî mevcudiyet safhasına getirebilecek mahir üstaplara ihtiyaç vardır. Bu ise büyük çapta bir iş olduğundan ve tamama erdirilmesi uzun zamana mütevakıf bulunduğundan, bu iş için birkaç astronomla yetinmek mümkün değildir. Tersine olarak, belki zamanın bütün üstad astronomlarını bir araya getirmek gerekir ki, böylece bunlardan her biri kendi sanatını izhar ve icra etsin, ve hepsinin kontrolü ve tasvibi ile aletler o çağda yapılabilmesi mümkün olan en büyük mükemmekte olarak meydana getirilsin. Halbuki bu sanatın üstaplarnı etraftan toplayıp bir araya getirmenin bazan lütuf göstermek bazan da cebir kullanmakla mümkün olduğunda şüphe yoktur. Halbuki lütuf hükümdarlardan geldiği zaman daha tesirlidir, cebri ise ancak onlar kullanabilir.

“Aynı suretle, aletlerin icadı, bunlarla ilgili olarak ihtiyar olunacak rasat usullerinin tesbiti, ve teferruat meseleleriyle ilgili elverişli ve ustaca yolların bulunması için, her taraftan dirayetli ve bilgin kimselerin bir araya getirilmesi ve bunların bilgi ve tecrübelerinin birbirine inzimam etmesinin sağlanması gerekir ki böylece rasatların neticesi daha kesin ve gerçeğe yaklaşması daha müemmen olsun...”⁵⁰

Astronomlar gurupu resmi üzerinde yazılı bulunan 89’uncu beyit de çok ilgi çekici mahiyettedir. Takiyüddin’i de sayarsak, resimdeki on altı astronom, bu beytin muhtevasına tamamen uygun düşmektedir. Bu bilgi bizim için tamamen yenidir. Bu şiir dışında, bu rasathanede çalışan astronomlarla ilgili olarak hiçbir bilgiye, ve sayılarının bu kadar büyük olacağını tahmin ettirecek hiçbir ipucuna sahip bulunmuyorduk. Şiirdeki ifadeye rağmen, bu on altı astronomun bir kısmının diğerleri derecesinde ehliyetli olmamaları çok muhtemeldir. Gerçekten, bunları aletler başında rasatla meşgul dört gurup halinde tasavvur edecek olursak, sekizinin râsıt, dördünün

kâtip, ve dördünün de yardımcı olması gerekir. Rasathanede diğer idari personelin ve hademe nevinden kimselerin de bulunması icabeder. Çünkü şiirdeki ifadeye nazaran söz konusu on altı kişinin hepsi de ilmî personeli teşkil ediyordu.

Rasathanenin kütüphanesi hakkında bu şiirde bir bilgi verilmiyor. Bu hususta sadece muayyen bir kitap koleksiyonunun Rasathaneye gönderilmiş olduğunu biliyoruz.⁵¹ Astronomları bir arada gösteren resimde, geri plânda birtakım kitap rafları görülmektedir. Fakat şüphesiz ki bunlar Rasathane kitaplarının ancak küçük bir kısmını temsil ediyor.

Eldeki şiirde verilen malûmatın en fazla ilgi çekenlerinden biri de, ana binaya ilâve olarak “muhtasar” bir rasathanenin mevcudiyetidir. Bu husus 88’inci ve 85’inci beyitlerden anlaşılıyor. Bununla ilgili olarak daha fazla ve daha teferruatlı bilgi verilmemiş olması hakikaten teessüfe şayandır. Astronomları bir arada gösteren resmin bu küçük rasathaneyi temsil ettiği anlaşılıyor. Gerçekten söz konusu beyit bu resim üzerinde yazılı olduğu gibi, binanın da kiremit damlı küçük bir bina olduğu görülüyor. Resme göre, bu kısım, resim, hesap ve ayrıca küçük çapta rasat faaliyetine tahsis edilmiş bir yer mahiyetini taşımaktadır.

Bu duruma göre, ve asıl rasat aletleri de açıkta bulunduğu nazaran, Rasathane ana binasının mahiyet ve vazifelerinin ne olduğu sorusu akla geliyor. *Alâtürresadiye li zâc-i-şehinşâhiye*’nin Topkapı Sarayı Kütüphanesindeki nüshasından alınan dördüncü resmimiz bu meseleyi aydınlatmaya yardım ediyor. Çünkü bu resimdeki bina çok daha büyük ve ihtişamlı bir yer olarak göze çarpıyor. Ayrıca, 86’ıncı beyite uygun olarak bu binada, gerek tezyin ve gerekse örtü vazifesini gören madenî aksamın bulunduğunu da bu resme bakarak söyleyebiliriz. Daha önce vardığımız neticeyi teyit yolu ile, bu binada yerleştirilmiş herhangi büyük bir alet bulunmadığını da görüyoruz. Resmin orta plânında görülen bacalardan, binanın, kısmen, bir ikamet yeri vazifesini gördüğünü tahmin etmek mümkündür.

Bir büyük ve bir de küçük rasathanenin mevcudiyeti, bir taraftan Tycho Brahe’nin rasathanelerini, diğer taraftan da Meraga Rasathanesi hakkında bize intikal etmiş bazı teferruat bilgisini akla getiriyor. Fakat bu husustaki bilgi yeter derecede tafsilâtlı olmadığından, böyle bir kıyaslamayı burada daha fazla teferruatla ele almaya çalışmıyacağım.

Küçük Rasathane, eldeki resme göre, küçük rasat aletleri ile geometrik aletleri ve bir rasathanede bulunması lüzumlu olabilecek diğer teçhizatı ihtiva etmektedir. Meraga'daki kubbeli bir binada da böyle teçhizat ve aletler vardı. ⁵² Daha önce, Takiyüddin'in, İstanbul Rasathanesi kurulmadan önce bazı şahsî rasat aletlerine sahip olduğunu düşünmüştük. Bunların daha sonra Küçük Rasathaneye alınmış olmaları da akla gelebilir. Bu vesile ile, Meraga Rasathanesinin kuruluşundan önce, Nasîrüddin'in elinde de, aynı suretle, bazı rasat aletlerinin bulunmuş olduğunu hatırlatmak yerinde olabilir. ⁵³

Küçük Rasathanedeki rasat aletlerinin kılavuz alet mahiyetini taşıdığı ve Küçük Rasathanenin vazifelerinden birinin de bu suretle taayyün edebileceği akla gelebilir. 'Urđî, bu maksatla yapılmış olduğu anlaşılan bir aletten bahsediyor; fakat bu alet, zeylini teşkil ettiği büyük aletin yanı başında bulunuyordu.⁵⁴

Ayvansarayî'nin yukarıda zikri geçen eserinde,⁵⁵ İstanbul Rasathanesinde büyük bir kuleden bahsediliyor. Kulenin tepesinde bir "külâh" bulunduğu ve Rasathane yıkıldığında bu kuleye dokunulmadığı da söylenmekte, sonradan, 1089 Hicrî yılında, kubbenin bir fırtınada yıkılarak bir insanın ölümüne sebep olduğu ilâve edilmektedir. Bu kısmın sonradan yeniden inşa edildiği ve bir zaman kuleye top yerleştirildiği de aynı müellif tarafından söyleniyor. Kulenin dokuz penceresi ve yüz elli ayak merdiveni varmış ve kulenin tepesine eşya çıkarmak için mekanik bazı tertibat da mevcutmuş.

Bütün bu tafsilât çok ilgi çekici mahiyette olmakla beraber, maalesef sayanı itimat değil. Çünkü Rasathanenin Galata'da bulunduğunu ve Kanunî zamanında, yani Sultan Murad'ın büyük babasının devrinde yıktırılmış olduğunu da yine bu yazıdan öğreniyoruz. ⁵⁶ Yukarıda tavsifi yapılan yer, muhtemel olarak Galata Kulesi olabilir; bu metnin, içindeki hatalar bakımından, Mordtmann'ın *Hadikatülcemami*'den iktibas ettiği bir metni hatırlattığını da burada ilâve edebiliriz. ⁵⁷ Muhtevasını hulâsa ettiğimiz bu metnin haşiyesine, bütün bu malûmatın yanlış olduğu yolunda bir notun anonim olarak ilâve edilmiş olması da dikkati çekmektedir.

Bu şiirin bize öğrettiği önemli bir kalem bilgi de, Rasathanenin kuruluşundaki maksat ve gaye ile ilgilidir, ve bunun hemen tamamıyla astrolojik bir mahiyet taşıdığını göstermektedir. Daha önceki kaynaklarımızda da astroloji söz konusu ediliyordu, fakat bunlardan

kesin bir sonuç çıkarılması, bazı tereddütlerden dolayı kolay olmuyordu. Çünkü Türk kaynakları, umumiyetle zîclerin yapılması lüzumu üzerinde duruyorlar ve astrolojiden Rasathanenin tahribi münasebetiyle sarîh bir şekilde bahsediyorlardı. Astrolojik maksat ve gaye Batı kaynaklarında tebarüz ettiriliyordu, fakat bunlar da bu bakımdan tamamıyla itimat telkin edici bir mahiyet taşıyordu. Çünkü bu belgelerde Takîyüddin hakkında aşağılatıcı sözler söyleniyor, ve Takîyüddin'i küçük görme temayülleri onun anstrolojik mahiyetteki iddialarına bağlanıyordu.

Eldeki şiirde ise, Takîyüddin'in astrolojik faaliyet ve ilgisine sarîh ve tafsilâtlı olarak temas ediliyor, ve gerek onun medhi zımında, ve gerekse Rasathanenin tahribini haklı göstermek gayesine matuf ifadeler münasebetiyle, onun bu yöndeki faaliyeti söz konusu ediliyor.

Gerçekten, daha şiirin başında, Rasathaneyi kurmakla, Takîyüddin'in matematik ilimlere karşı olan ilgi ve rağbeti arttırdığı söylenmekte, bu da açık bir şekilde astroloji sahasındaki ilgi ve çalışma olarak tasrih edilmektedir. Astronominin zaten Rasathaneden önce popüler olduğu, fakat zîclerin eskimiş olması dolayısıyla astrolojik tahminlerin sahih olarak yapılması imkânının bulunmadığı ve bu durumu Takîyüddin'in tashih etmiş olduğu da ilâve ediliyor; 13'üncü beyitte, astronominin ihmale uğramış dalının gök cisimlerinin tesirleri ile ilgili kısım olduğu sarahatle belirtiliyor.

Kuyruklu yıldız hakkındaki şiirde de astrolojik ilginin ön plânda yer aldığı görülüyor. Bu şiir, bu konu üzerinde toplanmış olan önemli literatüre,⁶⁸ İstanbul menşeli bir yenisini ilâve etmesi bakımından da ilgi çeker mahiyettedir. 122'inci beytin ikinci mısraı ile 125'inci beytin birinci mısraı, kuyruklu yıldızları ulvî âlem menşeli saymayı tazammun eder bir mahiyet taşıyor. Çünkü bunların ilkinde "ulvî âsâr"-dan, ikincisinde de muvakkat dünyanın "dokuz revaak"ından bahsediliyor. Bu sonuncudaki "muvakkat dünya" süflî âlemi hatırlatıyorsa da, diğer taraftan, dokuz bölge sözü ulvî âlemi akla getiriyor. Ay feleğinin içinde dokuz bölge bulunmadığına göre, Aristo felsefesi dışında dinî görüşleri de hesaba katacak olursak, ulvî âlemin de muvakkat sayılabileceği fikri akla daha yakın geliyor.

Avrupa'da aynı kuyruklu yıldız münasebetiyle, bu gök cisimlerinin ulvî âlem menşeli sayılması gerektiği fikriyle karşılaşılmak-

tadır.⁵⁹ Fakat şüphesiz ki sadece eldeki şiirde bulunan tafsilâta dayanılarak böyle bir düşüncenin İstanbul Rasathanesi astronomları arasında da mevcut bulunduğu neticesine kesin olarak varmak mümkün değildir.

Bu şiirde, Rasathanenin kurulmasında Sokullu Mehmet Paşa'nın rolü, daha önceki kaynaklara nazaran biraz daha fazla tebarüz ettiriliyor, ve aynı zamanda, 47'inci beytin mânası doğru anlaşılmiş bulunuyorsa, yeni vesikamız Takiyüddin ailesi hakkında da bize yeni bir şey öğretiyor.

Vesikamız, Rasathanenin yıkılması sebebi olarak dinî taassup ve tevekkül zihniyetini ön plânda gösteriyor. Bu sıralarda veba salgını ve bazı askerî başarısızlıklar da astrolojinin itibarını sarsacak mahiyette olarak tecelli etmişti. Rasathanenin yıkılması ile ilgili kısımlardaki kötümser ifadelerin bu gibi durumları aksettirmekte olması muhtemeldir. Nihayet, eldeki şiir, Takiyüddin'in "rasat kuyusu" ile olan münasebeti ve onun Mısır'daki rasat faaliyeti konularında da yeni ve ilâve bir kaynak olarak karşımıza çıkıyor.⁶⁰

